

## ПОНЯТТЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ І ПОКАРАННЯ У ВІЗАНТІЙСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

### CONCEPT OF OFFENSE AND PUNISHMENT IN BYZANTINE CRIMINAL LAW

Сковронський Д.М., к.ю.н.,  
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму  
Інститут права, психології та інноваційної освіти  
Національного університету «Львівська політехніка»

У Римському праві злочин розглядається в якості публічного правопорушення (*delictum publicum*). Особа здійснює діяння, замах на інтереси римського народу. Стягнення і переслідування здійснювалися від імені держави. Візантійське право, сприйнявши основні теоретичні положення Римського права класичного періоду, сформулювало власне розуміння кримінального правопорушення, принципів кримінального права і покарання. Особливу увагу розробці кримінального права приділяє законотворча діяльність представників Сирійської династії. Офіційно було здійснено коригування законодавства Юстиніана I з метою «більшого людинолюбства». Питанням відповідальності за вчинення військових злочинів присвячений Військовий закон. Окремі питання кримінально-правової відповідальності розглянуті в деяких актах чинного законодавства. Офіційно піддаючи критиці законодавство імператорів-іконоборців, наступні правителі в своїх законодавчих актах зберігали вже сформовані принципи кримінального права. Не піддаються істотним змінам і приватні питання відповідальності за окремі види правопорушень і система покарань. Наступне найбільш значне законодавство відноситься до періоду правління імператорів Македонської династії. В Василіках кримінальне право становить зміст Книги 60.

На формування Візантійського кримінального права, на відміну від положень, які регулюють питання приватної сфери, найбільш значний вплив здійснило не Римське право, а політико-правова доктрина християнської церкви і звичаєве право. Приблизно в VIII ст. кримінальне законодавство Візантії сформувало власну ієрархію цінностей і систему покарань. Злочин розглядався як прояв гріховної природи людини. Виходячи із доктрини встановленої гріховності, візантійське право бачило в покаранні відплату – кару за гріхи. Відповідно, вона тим важча, чим більш тяжким є сам скоєний гріх. Таким чином, злочиним вважається вчинення особою діяння, зазначеного як протиправне, спочатку гріховне, що закріплене у відповідному визнаному офіційною державно-правовою доктриною джерелі права, за яке законодавством передбачено державне переслідування і здійснення покарання від його імені. Неможливим є покарання особи без здійснення нею передбаченого законодавством злочину. У такому випадку діяла своєрідна презумпція невинуватості.

**Ключові слова:** римське право, візантійське право, кримінальне право, злочин, правопорушення, покарання, держава, церква.

In Roman law, the crime is considered as a public offense (*delictum publicum*). A person commits an act, an attack on the interests of the Roman people. Charges and prosecutions were carried out on behalf of the state. Byzantine law, having accepted the main theoretical provisions of Roman law of the classical period, formulated its own understanding of the criminal offense, the principles of criminal law and punishment. The law-making activity of representatives of the Syrian dynasty pays special attention to the development of criminal law. The legislation of Justinian I was officially adjusted for the purpose of «greater philanthropy». The Military Law is devoted to the issue of responsibility for the commission of war crimes. Certain issues of criminal liability are considered in some acts of current legislation. Officially criticizing the legislation of the iconoclast emperors, subsequent rulers in their legislative acts preserved the already formed principles of criminal law. The private issues of responsibility for certain types of offenses and the system of punishments are not subject to significant changes. The next most significant piece of legislation dates back to the reign of the emperors of the Macedonian dynasty. In Vasylyky, criminal law is the content of Book 60.

On the formation of Byzantine criminal law, in contrast to the provisions that regulate issues of the private sphere, the most significant influence was not Roman law, but the political and legal doctrine of the Christian Church and customary law. Approximately in the 8th century, criminal legislation of Byzantium formed its own hierarchy of values and system of punishments. Crime was considered as a manifestation of the sinful nature of man. Based on the doctrine of established sinfulness, Byzantine law saw punishment as retribution – punishment for sins. Accordingly, it is more difficult, the more serious is the committed sin itself. Thus, the commission of an act by a person, specified as illegal, initially sinful, which is enshrined in the corresponding source of law recognized by the official state legal doctrine, for which the legislation provides for state prosecution and execution of punishment on his behalf, is considered a crime. It is impossible to punish a person without committing a crime prescribed by law. In this case, there was a kind of presumption of innocence.

**Key words:** Roman law, Byzantine law, criminal law, crime, offense, punishment, state, church.

**Постановка проблеми.** Розробляючи питання кримінально-правової відповідальності, візантійські юристи і законодавці як безпосередньо, так і опосередковано зачіпають такі її сторони, як суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона злочину. При вивченні Візантійського кримінального права доктринальні вчення правознавців мають дуже велике значення для розуміння його фундаментальних основ і принципів. Кримінальні закони містять лише деякі, як правило, загальні декларативні принципи кримінального права. Науковці сходяться на думці, що питання про особливий порядок притягнення до кримінально-правової відповідальності у Візантійському законодавстві був розроблений менше. За загальним правилом кримінальне покарання накладалося судовими установами. Проте, наприклад у відповідності з деякими положеннями Еклоги накладення покарання могло носити і позасудовий характер, наприклад, за підпал, перелюб тощо. Щодо військовослужбовців, то воно здійснювалося вищими начальниками відповідно із закріпленим об'ємом дисциплінарної влади.

**Мета статті.** Проаналізувати фундаментальні питання цілей і завдань покарання, презумпції невинуватості та інші питання Візантійського кримінального права, які не втрагли актуальності в наш час.

**Виклад основного матеріалу.** У візантійському законодавстві детально розроблено питання суб'єктивної сторони злочину. Акцент на суб'єктивну сторону злочину становить особливість Візантійського кримінального права. В окремих випадках сам факт наявності умислу без фактичних дій спрямованих на його реалізацію міг бути розглянутий в якості кримінально-карного діяння, вірніше гріха, який підлягає покаранню світською владою. Враховується неодноразовість вчинення правопорушення і багато інших чинників, які характеризують особу правопорушника, причини, які підштовхнули його на вчинення злочину тощо. Вивчається об'єктивна сторона злочину, вчинення діяння, що виражається в дії або бездіяльності. Також розглядаються суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, спосіб, знаряддя і засоби, місце, час і обставини вчинення злочину,

об'єкт злочину – ті блага й інтереси, на які зазіхає правопорушник. Слід зазначити, що техніко-юридичних понять складу злочину, його основних елементів в офіційному законодавстві не було. У візантійському кримінальному праві існував розподіл загального і спеціального суб'єкта злочину. За загальним правилом кримінально-правова відповідальність наставала з 7 років. До відповідальності могла бути притягнена будь-яка особа незалежно від соціального стану і правового статусу. У зв'язку з цим цікаво відзначити положення золотої булли Імператора Андроніка II, що відносяться до створеного ним Вселенського суду. Формально Вселенським суддям був підсудний сам імператор «якщо звинуватять в неправді... вищі і нижчі архонти, стратіоти і взагалі особи будь-якого стану». Особистість імператора сприймалася як священна, але світський суд міг притягнути його до відповідальності як одного з громадян імперії. З огляду на номінальну функцію імператорської влади і право кожного на повалення узурпатора, вбивство громадянина, який не у відповідності до права і звичаїв займає престол, могло розглядатися як кримінально каране діяння, так і в якості подвигу, громадянського обов'язку [1, с. 109]. Ідеї невідповідності імператора світському або духовному суду не стали базовими принципами кримінального права. При накладанні покарань дотримувалися принципу станової сегрегації. Особи, які стояли на нижчих щаблях соціальної ієрархії, піддавалися більш суворим покаранням. Але цього правила дотримувалися далеко не завжди. За окремі категорії злочинів при накладанні покарань соціальна приналежність правопорушника в розрахунок не бралася, в першу чергу, це стосувалося державних злочинів.

Діти до 7 років, а також божевільні не були суб'єктами злочинного діяння. Особи, які вчинили злочин у стані сильного роздратування вважалися неосудними і могли бути звільнені від покарання. В силу можливості позасудової розправи в окремих випадках відповідальність не наступала. Наприклад, дозволялося вбити на місці злочину злодія чи палія та інших. В «Прохіроні» більш детально, ніж в «Еклозі» розробляються питання стадій злочину. Так замах на вчинення злочину при встановленні факту підготовки до нього карався як закінчений злочин. За всі види співучасті були встановлені покарання. В окремих випадках вони відповідали рівному покаранню, як і за сам злочин. До числа основних цілей покарання належали: спокутування скоєного перед Богом і людьми гріха, приватна і загальна превенція, а також відплата. Система покарань, успадкована від римського класичного права, була піддана ревізії імператорами - іконоборцями. В основу проведеної реформи були покладені принципи більш гуманного ставлення до людської особистості в порівнянні з приписами законодавства Юстиніана I. На місце покарань смертною карою приходять покарання, що спричиняли каліцтво. Можливо, саме в цьому і полягав проголошений принцип «більшого людинолюбства» [2, с. 67]. Альтернативою смертної кари стають відрізання носа, виривання язика, відсікання рук, осліплення та інші. Виключно широкий спектр подібних покарань, які іноді відрізнялися варварської жорстокістю, сам по собі не був нововведенням. Особливість покарань каліцтвом полягала в тому, що за світоглядом законодавця по можливості повинна була постраждати та частина тіла, за допомогою якої було скоєно злочин. Можливо, в цьому аспекті в законодавстві імператорів Ісаврійської династії звичайні народні уявлення прийшли на зміну формалізму римських юристів. Смертна кара починає розглядатися в якості екстраординарного виду покарання. Практика її застосування скорочується як в силу зменшення числа підстав її призначення, так і відповідно до змін громадської думки візантійців з приводу самого інституту страти. Широке застосування виключно жорстоких видів покарань шляхом каліцтва не свідчить про гуманність.

Відмітна риса візантійської правосвідомості, особливо професійної, полягає в його послідовності. Покарання смертю було лінійною найважливішого призначення застосування санкції - спокутування провини самим правопорушником. Відповідно до звичної християнської доктрини розуміння злочину спокутування не може бути досягнуто без діяльного каяття самого злочинця [3, с. 235]. Страта поступово приймає більш гуманні форми, але в законодавстві найбільш часто зустрічається кара мечем – відсікання голови. Кваліфікована смертна кара – спалення і розп'яття на хресті застосовувалася за особливо тяжкі, в першу чергу з погляду суспільної моралі, злочини, наприклад, батьковбивство, підпал міста тощо.

До числа найбільш м'яких належали покарання, не пов'язані з нанесенням серйозних тілесних ушкоджень – биття батогами або палицями, а також штрафи, обмеження по службі, заборона заняття певними видами діяльності і багато інших. Очевидно, існувало поняття основного і додаткового виду покарання, хоча будь-який вид покарання міг бути застосований окремо. Судова практика свідчить про те, що ганебні види покарань та вигнання, не призначалися окремо вони практично завжди при застосуванні служили доповненням до тих, що спричиняли каліцтво і тілесних покарань. За один і той самий злочин в залежності від соціального стану злочинця і жертви, а також обставин вчинення діяння могли бути призначені різні види покарань, але не більш суворі, ніж це було передбачено законом. Судді могли взяти до уваги правові звичаї, які існували в тій чи іншій області імперії і у окремих суспільних груп. Але в цілому, в порівнянні з положеннями законодавства, присвяченого регулюванню питань приватної сфери, норми кримінального законодавства мали безумовний пріоритет і дію в порівнянні з місцевими правовими звичаями в практиці судочинства державних судових установ [4, с. 123].

Систему злочинів становили злочини проти віри, особистості, моральності, майнові та державні. До числа державних належали: змова проти імператора, державна зрада, злочини проти інтересів державної служби і правосуддя та багато інших. Одним з найбільш тяжких вважалося посягання на владу. У таких випадках допускається позасудова розправа в довільній формі. У «Еклозі» міститься таке положення: «Той, хто підняв повстання проти імператора, або бере участь в змові проти нього або проти держави християн в той же час буде підданий смерті...» [5, с. 25]. Основу даного своєрідного еквівалента до римського поняття величності становить закон 393 р. імператорів Феодосія, Аркадія і Гонорія. В даному випадку в якості реального злочину розглядається навіть умисел [6, с. 9]. Відповідно до панівної доктрини поняття злочину, не мало значення, згрішила людина в думках або на ділі, оскільки тяжкість злочину проти свого імператора і вітчизни була дуже велика. При дізнаннях у схожих справах застосовувалися особливі прийоми доказування винності. Показання могли давати особи, яким в звичайних умовах заборонено було виступати в суді – раби проти господарів, дружини проти чоловіків, сини проти батьків тощо. Широко застосовувалися тортури, причому як до обвинувачених, так і до обвинувачів, а так само до свідків, навіть якщо вони не досягли 14 років.

Наступним за значимістю видом державного злочину була зрада, державна зрада. Існувало поняття «промислового шпигунства». Наприклад, за навчання варварів ремісництву кораблебудування відповідно до закону імператорів Гонорія і Феодосія 419 р. передбачалася смертна кара [7, с. 207]. В якості злочинів проти правосуддя, інших варіантів здійснення державної служби, в першу чергу, розглядається хабарництво. За загальним правилом державний чиновник ніс більш суворе покарання. За неправду присягу, а також лжесвідчення різали язик. Існувала можливість піддати наклепника тим видам покарання, які

передбачалися для невинно звинуваченого. У разі порушення правил судочинства у кримінальній або цивільній справі чиновники офіція піддавалися грошовим штрафам, вигнанню і ганебним покаранням із заборонаю заняття певних посад.

Після державних злочинів розглядалися злочини проти віри. Найбільш тяжкими з них вважалися віровідступництво. Крім цього розкриття могил і пограбування мертвих, лжеприсяга, чаклунство, участь в еретичних і язичницьких рухах, замах на священика під час служби тощо.

**Висновки.** Візантійське кримінальне право багато в чому є результатом розвитку імперії під впливом пануючої християнської релігії. Значний вплив на розвиток кримінального права зробило і місцеве звичаєве право. Принципи кримінального права держави ромеїв мають більше відмінних, ніж подібних з Римським правом рис. У Візантії вчинення злочину виступає в якості відображення гріховної природи людини. Відбувається безмірно більший, ніж в Римському праві акцент на суб'єктивну сторону зло-

чину. Явний намір вчинити злочин має велику важливість у порівнянні з фактично досягнутим результатом, причому не тільки проти особистості і держави, а й майна. Так само сприйняття особою санкцій, заходів державного примусу починає розглядатися як свідоме і діяльне спокутування нею скоєного злочину перед Богом і людьми. З одного боку відбувається процес збільшення кількості складів злочинів, з іншого – деяка гуманізація системи покарань. Смертна кара починає розглядатися в якості виняткового, екстраординарного заходу. Система покарань за злочини характеризується їх множинністю. Кримінальне право починає набувати станового характеру. Але жодна особа, формально навіть імператор, не звільнялися від впливу норм кримінального права. У разі вчинення деяких категорій злочинів, в першу чергу, державних і особливо тяжких проти моральності, станова приналежність особи при призначенні покарання формально не відігравала ніякої ролі. Дане положення багато в чому є продовженням збереження римських правових традицій.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Макачук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. 5-е вид., доп. Київ: Атіка, 2006. 438 с.
2. Римське право (Інституції) / за заг. ред. Є. Харитонова. Харків : Одиссей, 2003. 288 с.
3. Омельчук В.В. Церковна ієрархія та нормотворчість у Візантійській імперії. *Правничий часопис Донецького нац. ун-ту*. 2012. № 2. С. 232–240.
4. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / за ред. С.Б.Сороचना і Л.В. Войтовича. Львів, 2011. 880 с.
5. Фаст О.О. Державна влада та особистість у Візантійській імперії: особливості статусу та правових зв'язків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 2. 2020. С. 24–28.
6. Харитонова Т.Є. Систематизація права у Візантійській імперії у першій половині VI ст. н.е. (систематизація Юстиніана): Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2003. 16 с.
7. Бостан Л.М., Бостан С.К., Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 488 с.